

Maria Chojnacka

Założenia cmentarne w krajobrazie wsi Lednickiego Parku Krajobrazowego : kompozycje, zagrożenia, problemy rewaloryzacji

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/2, 17-28

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ZAŁOŻENIA CMENTARNE W KRAJOBRAZIE WSI LEDNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO. KOMPOZYCJE, ZAGROŻENIA, PROBLEMY REWALORYZACJI

Maria Chojnacka

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Streszczenie. Obrzędowość związana z chowaniem zmarłych od zarania dziejów była istotnym wyróżnikiem badanych kultur. Obszarem, na którym można prześledzić tradycje pogrzebowe od czasów prehistorycznych do współczesnych, jest Lednicki Park Krajobrazowy położony 30 km na wschód od Poznania. Spotykamy tu pochówki ciałopalne, cmentarze średniowieczne, charakterystycznie uformowane i ozdobione roślinnością, nieczynne cmentarze ewangelickie z przełomu XIX i XX w. oraz czynne cmentarze katolickie z cennym starodrzewem. Drzewostany historycznych nekropoli są w wylesionym, rolniczym krajobrazie parku krajobrazowego istotnymi dominantami i ważnymi składnikami krajobrazu kulturowego.

Przeprowadzone w Lednickim Parku Krajobrazowym w latach 2000–2004 badania nad zachowaniem kompozycji cmentarzy istniejących tu w ciągu ostatnich 150 lat potwierdziły postępującą degradację tych założeń od 1945 r. do dnia dzisiejszego. Uderzające są straty w drzewostanach czynnych cmentarzy katolickich, do których doszło w ciągu ostatnich lat. Zjawiska degradacji kompozycji cmentarnych nie powstrzymuje poddanie obszaru pod ochronę. Bezwrotnie giną cenne walory krajobrazu kulturowego parku.

Słowa kluczowe: cmentarz, kompozycja cmentarza, drzewostan cmentarza, krajobraz kulturowy, park krajobrazowy

WSTĘP

Na przestrzeni dziejów starannie przestrzegano określonych w danej społeczności rytuałów pogrzebowych, a czytelne do dziś charakterystycznie uformowane i wyposażone miejsca pochówków pozwalają określić, z jaką kulturą i jakim okre-

Adres do korespondencji – Corresponding author: Maria Chojnacka, Katedra Terenów Zieleni, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, e-mail: ktmacho@au.poznan.pl

sem historii mamy do czynienia. W wypadku cmentarzysk przedchrześcijańskich i wczesnochrześcijańskich na ziemiach polskich ślady grobów rzadko zachowują się na powierzchni ziemi. Natomiast cmentarze wiejskie z XIX i XX w. są łatwo rozpoznawane po ich zewnętrznej postaci: nagrobkach, krzyżach, ogrodzeniu i kompozycji roślinnej. Wszystkie te elementy o utrwalonej tradycją formie są cenną spuścizną – śladem po kulturze dawnych mieszkańców. Zieleń tych nekropolii sprawia, że stanowią one w wylesionym rolniczym krajobrazie istotne dominanty i charakterystyczne składniki krajobrazu kulturowego. Badania nad stanem zachowania wybranych historycznych założeń zieleni w Lednickim Parku Krajobrazowym prowadzone przez autorkę w latach 2000–2004 potwierdziły postępującą degradację założeń cmentarnych w ciągu ostatnich 60 lat [Chojnacka 2004]. Stan nieczynnych cmentarzy wyznaniowych jest zagadnieniem często omawianym [Lipiec 2001]. Mniej mówi się o degradacji historycznych założeń cmentarzy czynnych. Badania wykazały, że na obszarze parku krajobrazowego do największych strat w drzewostanach tych nekropolii doszło w ciągu ostatnich 15 lat poprzedzających badania. Postępującego zjawiska nie powstrzymuje poddanie obszaru pod ochronę. Bezpowrotnie giną cenne walory krajobrazu kulturowego parku.

CMENTARZE LEDNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

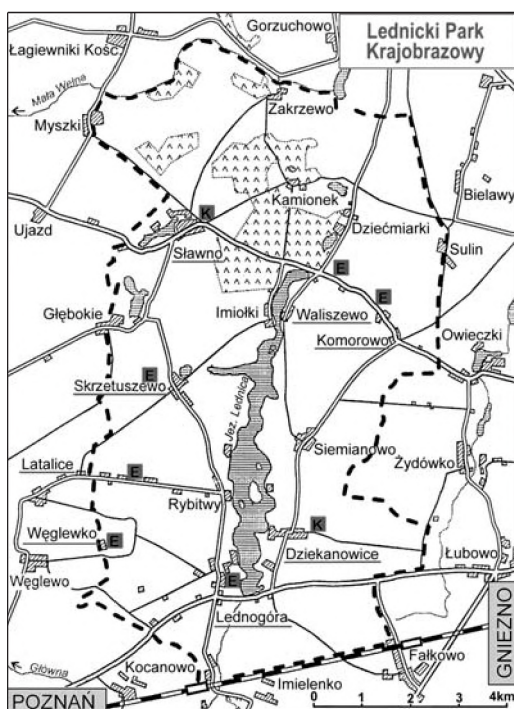
Lednicki Park Krajobrazowy jest obszarem, na którym wyjątkowo dokładnie można prześledzić tradycje pogrzebowe od czasów prehistorycznych do współczesnych. Park położony 30 km na wschód od Poznania zajmuje obszar rozciągający się wokół jeziora Lednica. Istniejące tu cmentarzyska i cmentarze są śladem osadnictwa udokumentowanego na tych ziemiach od neolitu, a przeżywającego szczególnie rozkwit w średniowieczu, kiedy największa wyspa na jeziorze mieściła ważny ośrodek władzy – siedzibę pierwszych władców Polski, a później kasztelanów.

W Dziekanowicach, w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, sprawującym opiekę nad zabytkami na wyspie lednickiej i brzegach jeziora, od lat prowadzone są badania istniejących tu nekropolii [Wrzesiński 2000b]. Wczesnośredniowieczny cmentarz zlokalizowano m.in. na wschodnim brzegu jeziora, na wysokości Ostrowa Lednickiego, przy tzw. Małym Skansenie (dotychczas odkryto tu około 1500 pochówków, badania nadal trwają). Po utracie znaczenia jako ośrodek administracyjny wyspa także przez kilka stuleci pełniła rolę cmentarza. Lednickie nekropole są starannie badane przez archeologów i antropologów. Czytelne jest zorientowanie pochówków na osi wschód–zachód [Wrzesiński 2000a]. To historycznie pierwszy na tym terenie, wyraźny przykład uporządkowania pochówków – pierwotna forma „kompozycji” cmentarza. Na powierzchni gruntu nie zachował się żaden ślad po tych nekropolach. Badane obszary przez dziesiątki lat były użytkowane rolniczo. Współcześnie na cmentarzu przy Małym Skansenie ważniejsze, przebadane przez archeologów pochówki zaznaczono w terenie przez zasadzenie drzewa.

We wsi Imiołki położonej na zachodnim brzegu jeziora Lednica zwraca uwagę charakterystyczny stożek wznoszący się 9 m ponad taflę wody i zwieńczony krzyżem. Pierwotnie było to prawdopodobnie grodzisko. Złożono tu poległych w po-

tyczkach ze Szwedami, mających miejsce w okolicy, zakończonych przegraną bitwą pod pobliskim Kleckiem w maju 1656 r. [Chojnacka i Raszka 2003]. Harmonię tego historycznego miejsca zakłóciła pod koniec lat dziewięćdziesiątych budowa nowoczesnej rezydencji sąsiadującej bezpośrednio z mogiłą.

Na obszarze Lednickiego Parku Krajobrazowego znajduje się sześć czytelnych w terenie, nieczynnych cmentarzy ewangelickich we wsiach: Lednogóra, Węglewko, Latalice, Skrzetuszewo, Waliszewo i Komorowo (rys. 1). Są one spuścizną po mieszkańcach tych ziem wyznania ewangelickiego, których w Wielkopolsce należy utożsamiać przede wszystkim z ludnością narodowości niemieckiej. Napływ ewangelików w te strony w XVIII i XIX w. był następstwem rozbiorów. W pobliskich Pobiedziskach parafię ewangelicką utworzono już w 1796 r., w Klecku w 1852 r., a w Kiszewie w 1856 r. [Golon i Steffani 1967].

Rys. 1. Cmentarze funkcjonujące w ciągu ostatnich 150 lat na obszarze Lednickiego Parku Krajobrazowego: E – ewangelickie, K – katolickie (oprac. M. Chojnacka)

Fig. 1. Cemeteries functioning within the last 150 years in the area of the Lednicki Landscape Park: E – evangelical, K – Catholic (prepared by M. Chojnacka)

W wyniku działań podejmowanych przez pruską Komisję Kolonizacyjną, powołaną w 1886 r. i istniejącą do 1918 r., na ziemię lednicką zaczęli masowo napływać niemieccy osadnicy. Materiały kartograficzne dokumentujące działalność Komisji Kolonizacyjnej w prowincjach Prusy Wschodnie i Poznań w latach 1886–1903 przedstawiają charakterystyczny obraz zasiedlania omawianego terenu: po zachodniej stronie jeziora Lednica i przy jego północnym krańcu większość gruntów ma-

jątków ziemskich została wykupiona przez Komisję [Die Thätigkeit...1886–1903]. Wsie: Lednogóra, Węglewo, Latalice, Waliszewo i Komorowo oznaczono jako całkowicie lub częściowo zasiedlone przez Niemców. Takie rozmieszczenie osadników niemieckich ze zdecydowaną przewagą po zachodniej stronie jeziora Lednica znalazło odbicie w rozmieszczeniu cmentarzy ewangelickich. Są to w większości małe cmentarze (0,06–0,5 ha), a stosunkowo duża ich liczba wynika z panującego u ewangelików zwyczaju chowania zmarłych w pobliżu miejsca zamieszkania.

Obecnie nekropole te mają postać wyrazistych dominant wysokiej zieleni na otwartej przestrzeni pól, często zupełnie pozbawionej zadrzewień. Usytuowane są zawsze w pewnym oddaleniu od centrum wsi, w możliwie najwyżej położonym punkcie terenu (rys. 2).

Rys. 2. Cmentarze ewangelickie stanowią wyraziste akcenty w rolniczym krajobrazie ziemi lednickiej (fot. M. Chojnacka)

Fig. 2. Evangelical cemeteries constitute distinct elements in the agricultural landscape of the Lednica region (photo M. Chojnacka)

Szczegółowe badania inwentaryzacyjne przeprowadzone na terenie tych cmentarzy pozwoliły znaleźć podobieństwa w sposobie zagospodarowania ich obszarów i doborze gatunków roślin użytych do ozdoby. Kierowano się tu tradycyjnymi zasadami przedstawionymi m.in. w literaturze pochodzącej z czasów ich funkcjonowania [Effenberger i Erbe 1926]. Effenberger zaleca lokalizowanie cmentarza w pewnym oddaleniu od osiedla, ale na tyle blisko, aby „móc otoczyć go właściwą opieką”. Obowiązywały kompozycje symetryczne z regularnym rozmieszczeniem drzew. Zieleni miała wprowadzać „atmosferę ukojenia i uwznioślenia”. Autor polecał obsadzenie głównej alei drzewami i otoczenie całości założenia i poszczególnych kwater żywopłotami.

Cmentarze ewangelickie na Lednicy z oddalenia sprawiają wrażenie kęp zieleni śródpolnej. Ich wnętrza są gęsto porośnięte samosiewem drzew i krzewami, pośród których można dostrzec nieliczne nagrobki. Przez lata traktowano je jako źródło materiału opałowego i budulcowego, dlatego zachowały się tu jedynie pojedyncze egzemplarze drzew pierwotnej kompozycji. Od momentu powołania w 1983 r. Lednickiego Parku Krajobrazowego próbowano powstrzymać dalszą degradację cmentarzy ewangelickich i przeprowadzono na nich prace porządkowe. Ówczesny ich stan, będący wynikiem czterdziestoletnich zaniedbań i rabunkowej eksploatacji kamieni i drewna, nie pozwolił jednak na znaczną zmianę sytuacji. Zupełnemu zniszczeniu

uległ pierwotny drzewostan najstarszego z cmentarzy w Latalicach (z 1860 r.), mniej zniszczony jest najpóźniej założony cmentarz w Komorowie.

Pomimo silnej degradacji wszystkie te ewangelickie nekropole zapewne długo nie ulegną naturalizacji, ponieważ mimo upływu 60 lat od czasu ich funkcjonowania zachowały się tu liczne krzewy i byliny obcego pochodzenia dekorujące niegdyś groby, m.in. forsycja, pigwowiec, mahonia, żywotniki, lilaki, a także pewna zapomniana, pełnokwiatowa forma róży, pochodząca zapewne od róży francuskiej. Można tu napotkać także ciągle odradzające się rośliny ozdobne, które wysiały się z wiązanek nagrobnych. Czytelne są również ślady dawnej kompozycji, zgodnej z ówczesną tradycją i zaleceniami literatury. Cmentarze otoczone były różnego typu ogrodzeniami, które zabezpieczały ich teren przed zwierzyną polną. Dodatkową ochroną i ozdobą założeń cmentarnych były okalające je żywopłoty z: karagany syberyjskiej (Latalice), głogu (Komorowo), lilaka pospolitego (Skrzetuszewo, Lednogóra) i kolcowoju (Węglewko). O ich znaczeniu dla trwałości nekropolii może świadczyć fakt, że jedyne z badanych cmentarzy, który nie posiadał żywopłotu (Waliszewo), po rozebraniu w 1945 r. ogrodzenia prawie nie zachował się – został wchłonięty przez sąsiadujący z nekropolą las.

Pozostałości nielicznych nagrobków w postaci obwódek betonowych, kamiennych steli z czytelnymi inskrypcjami i pojedynczych detali kamieniarskich pozwalają odczytać pierwotną kompozycję cmentarzy. Przeważały tu jednak groby ziemne, obecnie nieczytelne. Zbiegłe z nich rośliny tworzą współcześnie charakterystyczne runo cmentarzy (bluszcz pospolity, barwinek pospolity, cebulica syberyjska).

Na cmentarzu w Komorowie pozostały dwie lipy drobnolistne – ostatni ślad biegnącej pierwotnie środkiem alei. Jej przebieg jest czytelny dzięki odrostom z pni usuniętych lip i siewek innych gatunków drzew i krzewów rosnących w szeregach wzdłuż głównej osi założenia. Jest to wynik różnicy w zwięźłości podłoża na alejce i kwaterach grzebalnych. Wiadomo z ustnych przekazów, że na prawo i lewo od głównej alei znajdowały się równoległe do niej alejki boczne, obsadzone świerkami. Pozostałością po nich są układające się w równe szeregi pnie, ukryte pod liśćmi bluszczu pospolitego, charakterystycznie w tych miejscach wypiętrzonego. Powtórzono tu element kompozycji – szpalery świerkowe – zastosowany także przy nieistniejącym już kościele ewangelickim we wsi i w założeniu parkowym na miejscowym poniemieckim folwarku.

Układ z główną aleją biegnącą przez środek założenia od wejścia i równoległymi alejkami bocznymi można odczytać z układu grobów także w Latalicach.

Teren cmentarzy ewangelickich nadal jest miejscem pozyskiwania drewna oraz składowania śmieci i odpadów. Innym zagrożeniem jest tendencja do zawłaszczania ich powierzchni przez uprawiających sąsiednie pola rolników. Zaorano już drogi dojazdowe; podorywane są żywopłoty. Szczęśliwie trudną do pokonania barierą są pozostałości kamiennych ogrodzeń i kamienie polne odkładane od lat przez rolników na granicy uprawy i cmentarza.

Odmierna jest sytuacja dwóch funkcjonujących na obszarze Lednickiego Parku Krajobrazowego cmentarzy katolickich położonych we wsiach Dziekanowice i Sławno (rys. 1). Tutaj stary drzewostan zachował się w diametralnie większym procencie niż na cmentarzach ewangelickich. Jest on jednak poważnie zagrożony.

Wyraźnie czytelna jest także pierwotna kompozycja tych nekropolii. Cmentarze czynne są konserwowane przez zgodne z funkcją użytkowanie [Majdecki 1997] i dzięki temu zachowują się lepiej niż nieczynne obszary pochówków. Pierwotne cmentarze katolickie, na których chowani byli mieszkańcy okolicznych wsi, zlokalizowane były zgodnie z tradycją wokół kościołów parafialnych. Do dziś pozostały tu pojedyncze groby i okazałe drzewa okalające wieńcem świątynie. W Dziekanowicach są to jesiony wyniosłe i kasztanowce białe, w Sławnie mniej licznie zachowane buki pospolite i okazałe dęby szypułkowe. Ograniczona pojemność tych nekropolii spowodowała konieczności wytyczenia na pograniczu wsi nowych miejsc sprawowania obrzędów pogrzebowych. Trudno precyzyjnie określić, kiedy doszło do lokalizacji nowych cmentarzy. Pewnych wskazówek udzielają wpisy w księgach zmarłych parafii Sławno i najstarsze materiały kartograficzne: mapa Sławna z 1827 r. i niemieckie mapy stolikowe wydawane od 1887 roku [Zbiory prywatne..., Plan... 1827, Messtischblätter... 1940, 1943].

Analiza dwóch wydań map stolikowych z 1911 i 1940 r. pozwala stwierdzić dwukrotne powiększenie obszaru cmentarza w Dziekanowicach w tym przedziale czasu i pojawienie się pasa zieleni wokół jego granic [Messtischblätter-Libau 1911, 1940]. Współcześnie przeprowadzona inwentaryzacja drzewostanu potwierdziła istnienie rzędu okazałych lip drobnolistnych tylko wzdłuż południowej granicy cmentarza z bramą wjazdową w starym, kamiennie-cegłanym ogrodzeniu oraz w biegnącej środkiem alei lipowej, kończącej się w połowie długości cmentarza przy drodze poprzecznej (układ z czterema kwadratami), a więc w miejscu dawnego ogrodzenia końcowego. Na podstawie pierwotnego rytmu obsadzeń ustalono, że ze szpalerów lipowych ubyło ponad 40% drzew. Przy głównej drodze położone są współcześnie wystawione okazałe grobowce, a jej nawierzchnię pod koniec lat dziewięćdziesiątych utwardzono kostką betonową. Kolidujące z pracami budowlanymi drzewa usunięto. Ostatnio podczas budowy nowego, okazałego grobowca wycięto także piękne żywotniki, które towarzyszyły pochówkowi przedwojennych właścicieli sąsiedniego majątku. Obok lip były to najstarsze elementy roślinnej dekoracji cmentarza. Zagrożony jest również rząd lip przy historycznym ogrodzeniu. W pobliżu biegnie linia energetyczna, a służby techniczne radykalnie przycinają korony zabytkowych drzew, co je oszpeca i osłabia.

Współcześnie funkcjonujący cmentarz dziekanowski jest niejako kolejnym ogniwem w historii istniejących tu na przestrzeni dziejów nekropolii: od prehistorycznych popielicowych, przez wczesnośredniowieczne z ciekawym wyposażeniem grobowym, ale nieczytelne na powierzchni i późniejszy na Ostrowie Lednickim, do dzisiejszych, ozdobianych zielenią drzew i krzewów.

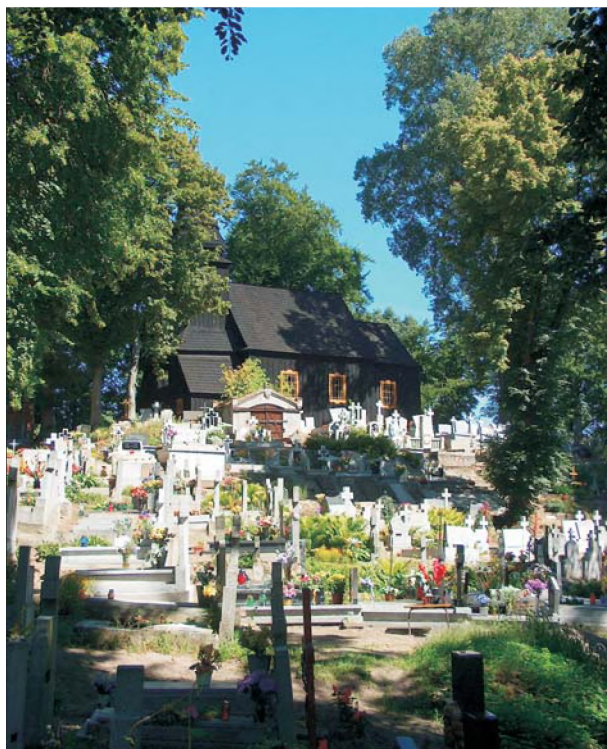
Mimo ubytków w kompozycji oba zespoły drzew: na cmentarzu i wokół kościoła tworzą piękną oprawę zabudowy wsi Dziekanowice i wyraźny akcent na pozbawionej zadrzewień przestrzeni pól (rys. 3).

Szczególnym cmentarzem na ziemi lednickiej jest historyczna nekropola we wsi Sławno. Na jej wyjątkowy urok składają się: niecodzienne położenie na wzgórzu, obecność zabytkowej drewnianej kaplicy i starych grobowców na jego szczycie, cenny drzewostan z licznymi pomnikami przyrody [Chojnacka i Raszka 2003] i aura legendy towarzyszącej miejscu (rys. 4). Wiosną wzgórze często oblewają

Rys. 3. Drzewostany cmentarzy: przykościelnego (A) i współcześnie użytkowanego (B) w krajobrazie wsi Dziekanowice (fot. M. Chojnacka)

Fig. 3. Tree stands in cemeteries: located next to the church (A) and presently used (B) in the landscape of the village of Dziekanowice (photo M. Chojnacka)

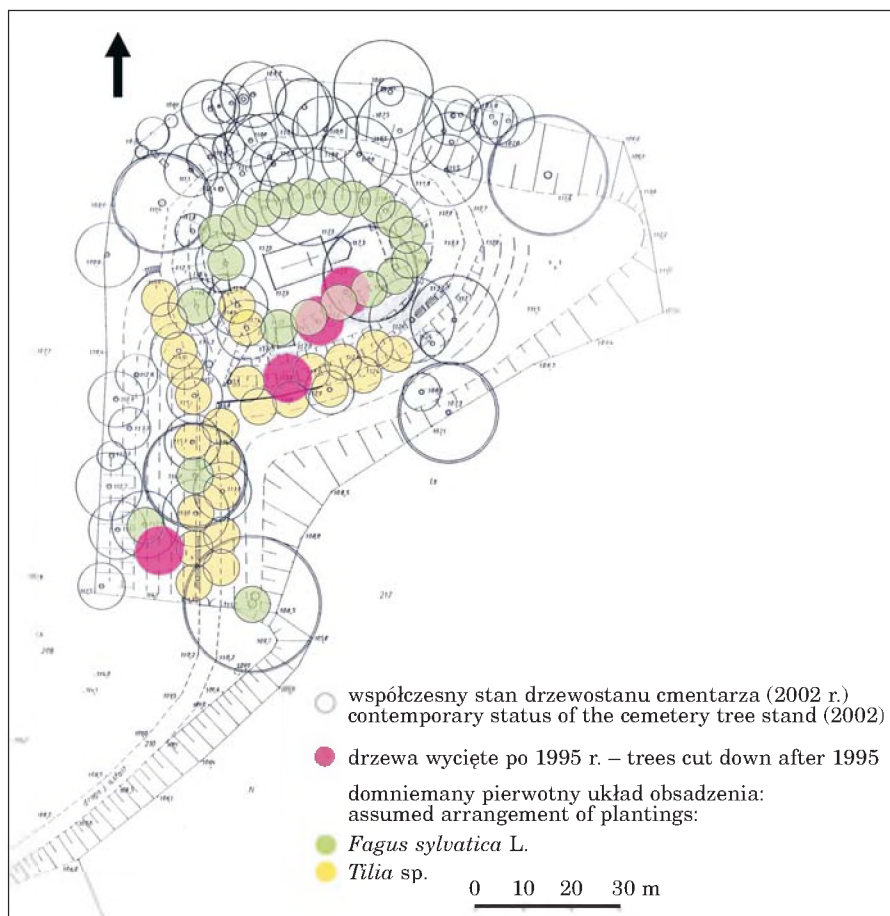
Rys. 4. Drzewostan cmentarza w Sławnie tworzy wspaniałą oprawę tej historycznej nekropolii (fot. M. Chojnacka)

Fig. 4. Tree stands in the cemetery in Sławno constitute a striking setting for this historic necropolis (photo M. Chojnacka)

wody sąsiedniego potoku, co nasunęło przypuszczenie, że było to grodzisko. Badania archeologiczne nie potwierdziły tego.

Parafia w Sławnie była wzmiankowana już w XIV w. Drewniany kościół z 1746 r. spłonął w 1803 r. i wówczas obowiązki świątyni parafialnej zaczęła pełnić drewniana kaplica wystawiona w 1785 r. na szczycie cmentarnego wzgórza [Ruszczyńska

i Sławska 1966]. Miejsce to, uświęcone legendą o ukazaniu się świętej Rozalii, już zapewne dużo wcześniej pełniło rolę cmentarza. Wokół kaplicy zachowały się pochówki z połowy XIX w. Najokazalsze ze zinwentaryzowanych na cmentarzu drzew: topole białe, dąb szypułkowy i buk pospolity pojawiły się tu zapewne spontanicznie. Inwentaryzacja wykazała istnienie wyraźnych prawidłowości w rozmieszczeniu pozostałych drzew oraz pniaków, które pozwalają odczytać pierwotny układ zieleni (rys. 5). Wokół kaplicy na koronie wzgórza rosły wieńcem buki pospolite, a droga na szczyt i dwie drogi boczne obsadzone były lipami drobnolistnymi i szerokolistnymi. Badania wieku drzew metodą odwiertów zakończyły się niepowodzeniem, lecz materiały archiwalne ze zbiorów prywatnych pozwoliły określić z dużym prawdopodobieństwem czas powstania i autora kompozycji. Ks. Józef Radoński, proboszcz parafii w latach 1903–1933, były oficer wojsk pruskich, znany z przedsiębiorczości

Rys. 5. Cmentarz parafialny w Sławnie pod Gnieznem; próba odtworzenia układu drzew z początku XX w. (oprac. M. Chojnacka)

Fig. 5. Parish cemetery in Sławno near Gniezno; an attempt to recreate the arrangement of trees from the beginning of the 20th century (prepared by M. Chojnacka)

i działań na rzecz wsi, opisał przeprowadzone na cmentarzu w 1916 r. prace inżynierskie i upiększające. Odtworzone na planie (rys. 5) obsadzenie pochodzi zapewne z tego roku. Do dziś zachowało się zaledwie 30% drzew pierwotnej kompozycji. Najwięcej wycięto ich na szczycie wzgórza, postrzeganym jako szczególnie honorowe miejsce pochówków. Porównanie obserwacji prowadzonych od 1988 r. i szczegółowej inwentaryzacji przeprowadzonej w 2002 r. pozwala stwierdzić, że do szczególnie dużych strat w drzewostanie cmentarza doszło w ciągu ostatnich 15 lat poprzedzających badania. Część wycinek była uzasadniona, inne zdecydowanie zbyt pochopne. Stare drzewa, tworzące niepowtarzalną atmosferę cmentarza i pełniące ważną funkcję stabilizującą wzgórze o strukturze osłabionej wkopami grobowymi, postrzegane są jako zagrożenie dla istniejących nagrobków i przeszkody w wystawianiu nowych. W 2004 r. podczas umacniania kostką betonową nawierzchni głównej drogi wiodącej na szczyt wzgórza obcięto część korzeni i korony dwóch lip szerokolistnych tworzących niegdyś zielone obramowanie wejścia do kaplicy. Zastosowanie betonowego bruku było pełnym nieporozumieniem niszczącym harmonię tego miejsca, dewastującym także cenny stary drzewostan, będący integralną częścią zabytkowego założenia.

UWARUNKOWANIA REWALORYZACJI

Parki krajobrazowe powołuje się „ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania i popularyzacji tych wartości...” [Ustawa o ochronie przyrody... 2004]. Bogdanowski [1981] podkreśla, że znajomość tradycji miejsca jest jedną z podstaw działania w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu. Na każdym obszarze występują obiekty nadające mu tożsamość, a takimi są niewątpliwie miejsca pochówków dawnych mieszkańców, ukształtowane zgodnie z pielęgnowaną przez nich tradycją. Lednicki Park Krajobrazowy nie posiada planu ochrony – wymaganego prawem aktu, wskazującego właściwy sposób gospodarowania, przyjazny wartościom, dla ochrony których został powołany. Nie usprawiedliwia to jednak postępu degradacji założeń cmentarnych na jego obszarze, które podlegają ochronie na mocy ustaw o ochronie przyrody. Zapis o ochronie krajobrazu kulturowego, a także ochronie parków, ogrodów i innych form zaprojektowanej zieleni jako istotnej wartości „ bez względu na stan zachowania” posiada także ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Ustawa... 2003].

Cmentarze ewangelickie na terenie Lednickiego Parku Krajobrazowego są cennymi składnikami krajobrazu kulturowego. Mimo że nazywamy je najczęściej polniemieckimi, dokumentują rozdział historii Polski. Są one poza tym rezerwuarami cennych gatunków i odmian roślin ozdobnych. Problem ich rewaloryzacji jest zagadnieniem trudnym, ponieważ miejsca te ciągle jeszcze kojarzą się okolicznym mieszkańcom z okresem okupacji, doznanymi od Niemców krzywdami. W niszczeniu „mienia polniemieckiego” dostrzegają jedyną, łatwo dostępną formę odwetu czy zadośćuczynienia. Mimo całego prymitywizmu takiego sposobu rozumowania i faktu, że podobne postawy spotyka się coraz rzadziej, nie wolno pomijać tej kwestii.

Cmentarze są gruntami gminnymi. Panujący na nich bałagan kompromituje miejscową społeczność i obciąża urząd. Żadne działania nie przyniosą oczekiwanego rezultatu, jeżeli nie zmieni się uprzedzeń i nie zlikwiduje złych przyzwyczajeń. Jednocześnie właściwe służby nie mogą pobłażać winnym dewastacji i muszą wiedzieć, że odstępując od ich ukarania same stają się winne. Do konieczności zrobienia porządków i zaprzestania dalszej dewastacji trzeba przekonać więc nie tylko miejscowych mieszkańców i młodzież szkolną, która mogłaby wspomagać działania porządkowe, ale i władze gminy. Ważną rolę w tych działaniach mogą odegrać lokalni administratorzy parafii katolickich. W Katedrze Terenów Zieleni Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu opracowano model działań porządkujących i pozwalających na utrzymanie tych obiektów w ładzie w następnych latach [Chojnacka 2004].

Odmienne przedstawia się problem rewaloryzacji historycznych cmentarzy katolickich na badanym obszarze. Obiekty te muszą pełnić właściwą im funkcję. Jednocześnie, mając na uwadze wartości krajobrazowe, historyczne i dydaktyczne tych cmentarzy, należałoby dążyć do tego, aby ich substancja zabytkowa, w tym także drzewostan, ulegała jak najmniejszym zmianom. Tymczasem pozycja starych drzew na cmentarzach jest poważnie zagrożona. Moda na okazałe grobowce i utwardzanie dróg betonową kostką sprawiła, że drzewa są traktowane jako przeszkody i wycinane. Istnieje także obawa przed spadającymi konarami. Precedens z wypadkiem na cmentarzu parafialnym w Dalikowie w 2003 r. (po tym jak spadający konar okaleczył dziewczynkę, parafia wypłaciła wysokie odszkodowanie) spowodował w wielu parafiach akcje radykalnych wycinek.

Szczególne jest sytuacja cmentarza w Sławnie. Jego obszar jest wyraźnie ograniczony przez ukształtowanie terenu; nie można go powiększyć. Dlatego należy szanować wolną przestrzeń grzebalną i rozmieszczać nowe pochówki zgodnie z planem. Należy także próbować ograniczyć modę na wystawianie okazałych, pochłaniających miejsce grobowców i przekonać parafian, że odpowiednio rozmieszczone i dobrane gatunkowo drzewa nie są zagrożeniem, a wręcz przeciwnie – ozdobą i ratunkiem dla trwałości wzgórza cmentarnego. To zadanie dla gospodarza parafii. Najstarsze grobowce i cenny drzewostan cmentarza powinny zostać objęte ochroną. Zaproponowano uzupełnienie zieleni cmentarza nawiązujące do historycznej kompozycji i uwzględniające współczesne uwarunkowania [Chojnacka 2004]. Realizacja planu obsadzeń przywróci walory tej pięknej nekropolii i spełni dodatkową ważną funkcję – ustabilizuje osuwające się wzgórze cmentarne.

PODSUMOWANIE

Ziemia lednicka jest szczególnym miejscem na mapie Polski. Tutejsze cmentarze są jak rozdział książki, z której odczytujemy historię. Istotnym wyróżnikiem nekropolii z ostatniego stulecia była ich kompozycja ukształtowana zgodnie z tradycją i podkreślona szatą roślinną oraz charakterystyczne formy nagrobków. Wartości te powinny być otoczone należyłą ochroną i pieczołowicie rewaloryzowane w celu zachowania cennych składników krajobrazu kulturowego Lednickiego Parku Krajobrazowego dla potomności.

PIŚMIENNICTWO

- Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1981. Architektura krajobrazu. PWN, Warszawa-Kraków.
- Chojnacka M., 2004. Stan zachowania i uwarunkowania rewitalizacji wybranych historycznych założeń zieleni w Lednickim Parku Krajobrazowym. Maszynopis rozprawy doktorskiej w archiwum Katedry Terenów Zieleni Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu.
- Chojnacka M., Raszka B., 2007. Lednicki Park Krajobrazowy. Wydawnictwo WBPiCAK, Poznań.
- Die Thätigkeit Ansiedlungs-Kommission für die Provinzen Westpreussen und Posen 1886–1903, 6 Aufgabe.
- Effenberger, Erbe J., 1926. Anlage und Pflege der Friedhöfe. Im Selbstverlag des Schles. Bund f. Heimatschutz, Breslau.
- Golon A., Steffani J., 1967. Posener Evangelische Kirche Ihre Gemeinden und Pfarrer von 1548 bis 1945. Hilfskomitee der Glieder der Posener Evangelischen Kirche, Lüneburg.
- Lipiec M., 2001. Refleksje o ewangelickich nekropoliach. Spotkania z zabytkami 4, 16–18.
- Majdecki L., 1997. Ochrona i kształtowanie cmentarzy. Mat. Konf. Cmentarz Centralny Szczecina – historia – teraźniejszość – przyszłość. Szczecin 1 lipca 1997, Akademia Rolnicza w Szczecinie 43–67.
- Messtischblätter – mapy stolikowe założone w 1887 r., wydane w 1889 r., poprawione w 1911 r. Welnau (sekcja 3469).
- Messtischblätter – mapy stolikowe założone w 1889 r., wydane w 1890 r., poprawione w 1911 r. Libau (sekcja 3470).
- Messtischblätter – mapy stolikowe założone w 1887 r., wydane w 1940 i 1943 r. Libau (sekcja 3470), Welnau (sekcja 3469).
- Plan von dem in Gnesener Kreise belegenem adlichen Dorf Sławno 1827.
- Ruszczyńska T., Sławska A., 1966. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Instytut Sztuki PAN, Warszawa, t. 5, z. 3.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. Dz.U. nr 92, poz. 880.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Dz.U. nr 162, poz. 1568.
- Wrzesiński J., 2000a. Noże żelazne w grobach na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach. Studia Lednickie, t. 6, 91–124.
- Wrzesiński J., 2000b. Ostrów Lednicki – kamienna perła Piastów. Z otchłani wieków. Rocznik 55(1), 46–55.
- Zbiory prywatne Pawła Robakowskiego, wieś Sławno.

ESTABLISHED CEMETERY GREENS IN THE RURAL LANDSCAPE OF THE LEDNICKI LANDSCAPE PARK. PLANTING ARRANGEMENTS, THREATS, RENEWAL PROBLEMS

Summary. Rituals connected with burial of the dead since the beginning of time have been essential characteristics of individual cultures. The Lednicki Landscape Park located 30 km east of the city of Poznań is an area where one may follow burial traditions from prehistoric times to the present. In this area we may find burnt burials, Mediaeval cemeteries, characteristically formed and decorated with vegetation, presently unused evangelical cemeteries from the turn of the 19th and the 20th century, and operating Catholic cemeteries with valuable old tree stands. Tree

stands of the historic necropolis in the unforested, agricultural landscape of the Park are significant dominant features and important elements of the culture landscape. Studies conducted in the years 2000–2004 in the Lednicki Landscape Park on the preservation of the cemetery planting arrangements confirmed progressing degradation of these planting arrangements starting from 1945 until the present. Losses in the tree stands of still used Catholic cemeteries, occurring in the last 15 years, are striking. The degradation of cemetery planting arrangements has not been stopped by these areas being protected. Precious values of the culture landscape of the Park are being irrevocably lost.

Key words: cemetery, cemetery arrangement, cemetery tree stand, culture landscape, landscape park

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 20.02.2009